
Norden, rätten, historia –
Festskrift till Lars Björne

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS • HELSINKI

Toimittajat/redaktörer

Jukka Kekkonen
Pia Letto-Vanamo
Päivi Paasto
Heikki Pihlajamäki

Toimitussihteeri/redaktionssekreterare

Pasi Mustonen

Tilausosoite/beställningar

Suomalainen Lakimiesyhdistys
Kasarmikatu 23 A 17
00130 HELSINKI
p. (09) 6120 300, f. (09) 604 668
sly@lakimies.org
www.lakimies.org

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-237-1

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2004

Innehåll

Nordisk rättshistoria: Lars Björne 60 år	7
<i>Inger Dübeck</i> Forholdet mellem konkubinát og ægteskab i dansk retshistorie: et spørgsmål om ret eller moral?	9
<i>Jyri Inha</i> Diskret maktkamp mellan kejsaren och hans energiske prokurator – Matthias Calonius och upphovet till lagenlighetstillsyn i den Kejsarliga regeringskonseljen	35
<i>Jukka Kekkonen</i> Fragment ur den rättshistoriska metoddiskussionen	51
<i>Mia Korpiola</i> Kyrkotukt för hela folket: hertig Gustafs av Saxon ”horerij” och luthersk kyrkodisciplin i Sverige på 1500- och 1600-talen	65
<i>Toomas Kotkas</i> Lemminkäinen-sånger i <i>Kalevala</i> – en historia om arkaisk rätt	101
<i>Pia Letto-Vanamo</i> Internationella idéer och den nationella realiteten	115
<i>Sigurður Línfal</i> At sælge viden	129
<i>Bo H. Lindberg</i> Salus publica och dominium: korporativism och äganderätt i tidig ny tid.	143
<i>Dag Michalsen</i> Rettsvitenskapens mange identiteter – bidrag til den rettsvitenskapshistoriske metode.	171

<i>Kjell Å. Modéer</i> Östersjöområdets rättsliga kartor – rättskulturella konstruktioner i förändring.	193
<i>Rolf Nygren</i> Reflexioner om den svenska kommunala självstyrelsen – ett svenskt-finskt rättsarv.	207
<i>Päivi Paasto</i> Om äganderättens ursprung i den nordiska och den europeiska diskussionen på 1800-talet.	223
<i>Claes Peterson</i> Debatten om 1826 års förslag till en allmän civillag – en svensk kodifikationsstrid?	245
<i>Heikki Pihlajamäki</i> ”At synd och laster icke skall blifwa ostraffade”: straffrättsligt appellationsförbud i svensk rättshistoria	265
<i>Marie Sandström</i> Den svenska modellen – en juridisk metodlära i tre platta paket.....	291
<i>Ditlev Tamm</i> Holbergs naturret og nordiske retsvidenskab	311
<i>Heikki Ylikangas</i> Tvisten om nybyggarrättigheter som orsak för storskiftet	325
Författare	345

Heikki Ylikangas

Twisten om nybyggarrättigheter som orsak för storskiftet

Lantbrukets effektivisering som huvudmotiv

Storskiftet som startades 1749 räknas som en av frihetstidens mest betydelsefulla och långtgående prestationer.¹ I de samtida källorna framförs för genomförandet av storskiftet många övertygande skäl. De viktigaste av dem framkom i Jacob Faggots bok *Svenska lantbrukets hinder och hjälp* från år 1746. (Faggot blev följande år utnämnd till Svenska lantmäterikontorets överdirektör.) Faggot utgick ifrån uppfattningen enligt vilken ägoblandningen och tegtvånget, båda i främsta rummet en följd i av tegskiftet, var de värsta hindren för lantbrukets effektivisering. Dessa hinder måste avskaffas genom statsmaktens initiativ och resoluta åtgärder, dvs. med en ny skiftesreform, storskiftet, som borde sättas i gång utifrån ansökan från en enda delägare (ovillkorligt skiftesvitsord) i byn. Som förebild och modell för storskiftet använde Faggot enstaka hemman, som var en sällsynt företeelse i Sverige. Jordstyckenas antal per hemman måste reduceras kraftigt, helst till ett enda stort block. Alla samfälligheter borde försvinna och ersättas av privat äganderätt till jorden.²

Så Jacob Faggot. Riksdagen förhöll sig huvudsakligen positivt till förslaget, men bondeståndet ställde sig negativt till tanken att storskiftet bara kunde startas utifrån en ansökan från en delägare (det ovillkorliga vitsordet). San-

¹ Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa II:2*. Stockholm 1949, s. 252–253.

² Juhani Saarenheimo, ”Isojako” i Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Anneli Alitalo-Mäkelä (red.), *Suomen maatalouden historia I*. Jyväskylä 2003, s. 349. Överallt i norra Europa inleddes på 1700-talet statliga reformer med målet att avskaffa gemensamt ägda samfälligheter och utmarker och därigenom befrämja folkökning och röjningar. Först avsevärt senare lade man mera tyngd på delningen av åker- och ängmarken. Dessa strävanden var mest framgångsrika i Danmark. Se närmare Ronny Pettersson, *Laga skifte i Hallands län 1827–1876. Förändring mellan regeltvång och handlingsfrihet*. Stockholm 1983, s. 54.

nolikt var bönderna rädda för att initiativtagaren skulle vara en ståndsperson och att deras möjlighet därmed att kontrollera operationen från första början skulle försvagas.³ Ståndet betvivlade också möjligheterna att enbart bilda ett stort block för ett hemman. De förutsatte ett större antal skiften, ett krav som sedermera år 1762 accepterades i lagstiftningen.⁴ Annars var böndernas inställning till reformen i riksdagen positiv.⁵

I lagstiftningen framskred man i början likväl försiktigt. Förordningen 1.3.1749 formulerades så här:

”I öfrigit böra Lantmätare wid delningar emellan Grannar i en By, särdeles, när de finna, at gjorden igenom Tegeskiften är mycket sönderdelad til smala rimsor och spiäll, med all flit och fogelighet föreställa Byemännen den skada, som dem deraf förorsakas, och i fall alle del-ägare derom ense äro, och dertil samtycka, då, efter jordmånens skilnad i art och godhet, jämka ägora för hwarje gård, så at de kunna få sina ägor på et ställe, eller åtminstone, om alle delägare därmed nöjgde äro, tilse, at de mindre Tegeskiften kunde förändras til så få Storskiften, som giörligt wara kan.”⁶

Det var klart för alla att meningen var att skapa ett fast och konstant jorddelningssystem som icke förändrades efter några års förlopp vilket regelbundet var fallet med tegskiftet. I storskiftet skiljdes hemmanens ägostrycken från varandra med beständiga råmärken. Inom dessa råmärken åtnjöt ägaren en orubbad och stadig privat äganderätt.

De argument som framställdes för storskiftet verkar för eftervärlden så förnuftiga och övertygande att det är lätt att förstå att myndigheterna trodde storskiftet skulle bli accepterat med blott tjänstemännens förmaningar och rekommendationer. Detta skedde likväl inte. Endast få skiften sattes överhuvudtaget i gång och knappast ett enda slutfördes under de närmaste åren efter 1749. Resultatet var att riksdagen skärpte sin hållning.⁷ År 1757 (4.5.)

³ I olika delar av Europa hade särskilt adliga godsägare sedan länge försökt lösgöra sina jordegendomar från den gemensamma odlingen med byns bönder och skaffa en så stor andel som möjligt under sin kontroll från byns utmarker och samfälligheter. Pettersson 1983, s. 61–63, 67–69, 73, 79.

⁴ Det blev tillåtet för varje delägare att utföra högst fyra skiften i vardera åker och äng. Kalle Bäck, *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden. Centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*. Stockholm 1984, s. 189.

⁵ Sakari Kuusi, *Isonjaon alkuvaiheet Pohjanmaalla*. Helsinki 1914, s. 50–51; Bäck 1984, s. 215 ff.

⁶ Förordning, angående Lantmätare och deras förrättningar. Utdrag utur alle ifrån 1747 års slut utkomne Publique *Handlingar* ... Fierde Delen. Stockholm 1754, s. 2853–2854.

⁷ Kuusi 1914, s. 75 s; Kyösti Haataja, *Maanjaot ja talojärjestelmä*. Helsinki 1949, s. 68.

utgavs en ny förordning. Den här förordningen, i vilken man återvände till Faggots ursprungliga radikala idéer, kom med vissa undantag att bilda den rättsliga grunden för storskiftets förverkligande under lång tid framåt. I inledningen av texten konstaterades med hänvisning till engelska ingärdeslagen (parliamentary enclosure) att

”detta delningssätt wärkeligen är det bästa och säkraste medel til Landtbrukets uphjelpande, om hwar och en derigenom får alla sina ägor, hwar för sig, tilsammans och på et ställe, at sköta det bästa han wil och gitter”.⁸

Enskilda röjningar utanför samfällda hemåkrar borde beaktas i skiftet fastän de inte hade blivit räknade till hemmans skattetal.⁹ Den här bestämmelsen föranledde åtminstone i Södra Österbotten en stor våg av ockupationer i byarnas utmark. Man ville skaffa mera ängmark som sedan i det kommande storskiftet väntades bli inberäknad som tillägg till hemmanets storlek.¹⁰ Den viktigaste bestämmelsen i 1757 års förordning var ovillkorligt vitsord, dvs. påbud att förverkliga delningen på grund av en delägars ansökan.¹¹ Det här systemet är i sin radikalism fortfarande närmast enastående i Europa.¹² I de områden där ”ref- och skatteläggningar” var på gång behövdes inga ansökningar. Där verkställdes storskiftet automatiskt på beslut av landshövningen.

I ljuset av de argument som poängterades i de ovan refererade förordningarna, tycks det i främsta rummet ha varit fråga om sådana åtgärder som med hjälp av jordens privata ägande syftade till jordbrukets effektivisering. Man trodde alltså att privat äganderätt till jorden skulle stimulera privat företagssamhet som sedan för sin del skulle leda till tillväxt inom spannmålsproduktionen. I den här bemärkelsen borde storskiftet räknas som ett slags

⁸ *Kongl. Maj:ts Kungörelse och Förordning, om hemmansägars läggande i Storskifte*. Stockholm 1761, s. 4601–4603.

⁹ Denna föreskrift förorsakade en mängd ockupationer av ängmarken på de områden där man väntade på inledningen av storskiftet under den närmaste framtiden. Jmf. Erkki Lehtinen – Ville Luho, *Lapuan historia I*. Vaasa 1963, s. 368; Heikki Ylikangas, *Tervasta teollisuuteen. Ylihärmän kehitys varhaisista ajoista nykypäiviin*. Vaasa 1989, s. 51. Senare avstod man från denna princip och följde endast hemmanets skattetal.

¹⁰ Tuuli Ojanperä-Oksa, Niittyvaltauksset ja niittyriidat Ilmajoen pitäjässä 1962–68. En magisteruppsats, historiska institutionen vid Helsingfors universitet, 1996 (otryckt), passim.

¹¹ Bäck 1984, s. 189.

¹² Heikki Ylikangas, Raja yhteiskuntarauhan edistäjänä i Vesa Annola & Brita Herler (red.), *Oikeustieteen rajoja etsimässä. Juhlajulkaisu Juha Toloselle 15.4.2001*. Turku 2001, s. 279–294.

modernisering som med tiden syftade till marknadsekonomi. Tolkningen i denna riktning åtnjuter ett ansenligt stöd bland forskarna.¹³

Storskiftets inledningskede på 1700-talet i Finland

Eftersom skatteläggningen i Södra Österbotten var på gång och storskiftet enligt lagen borde genomföras i samband med denna, blev Österbotten ett laboratorium för storskiftets förverkligande. Skiftet påbjöds att inledas i Laihela socken 1757. Åren 1757–1765 startades den nya delningen även i Storkyrö, Lillkyrö, Lappo och Kvevlax socknar.¹⁴ Från och med 1760 inledes arbetet i Tavastland och snart därefter i sydvästra Finland.¹⁵

Reformens mottagning var till en början sämre än man hade väntat sig. Motståndet framträdde på många ställen och på många sätt. I Laihela organiserade sig en liten opposition bakom kyrkoherden med invändningen att jordlotterna redan tidigare var i tillräckligt stora block. Reformen var alltså så väl onödig som skadlig och rentav moraliskt fördärlig. Kritiken skrämde myndigheterna. Det beslöts att invånarna behövde ett varnande exempel. Man utgick ifrån att förebråelserna riktade sig mot lagen, rikets ständers och Kungl. Maj:ts beslut och att de bar kännetecken på ett statligt brott vars forum var hovrätten, inte häradsrätten. Med hjälp av den här tolkningen kunde man kringgå häradsrätten vars nämndemän kanske hade förhållit sig alltför positiva till oppositionen. Åbo hovrätt avsatte kyrkoherden från sitt ämbete och dömde honom till märkbara böter.¹⁶

Det förekom likväl motstånd också efter den här tillrättavisningen. I Lappo klagades – även där under kyrkoherdens ledning – till och med över skiftenas alltför ringa antal, eftersom ansvaret att bygga upp gärdesgårdar över-

¹³ Jmf. Tuuli Ojanperä, *Maanjaot suomalaisessa historiankirjoituksessa* i Olli Rosenqvist (red.), *Maanjaot ja maaseudun kehitys*. Kokkola 1999, passim; Birgitta Olai, *Storskiftet i Ekebyborna. Svensk jordbruksutveckling avspeglad i en östgöta socken*. Uppsala 1983, s. 230–321; Bäck 1984, s. 188. Se även närmare Ulla Rosén, *Privategendom och jordfördelning. Om agrarkapitalismens framväxt i England, Danmark och Sverige*. *Scandia* 2/1991; Jöran Hoppe – John Langton, *Pesantry to capitalism. Cambridge Studies in Historical Geography* 23/1994; Jöran Hoppe, *Jordskiftena och den agrara utvecklingen* i Bengt M.P.Larsson – Mats Morell – Janken Myrdal (red.), *Agrarhistoria*. Stockholm 1997, passim.

¹⁴ Kuusi 1914, s. 101.

¹⁵ Juhani Saarenheimo, *Isojako Hämeessä. Hämeen historia* III:2. Hämeenlinna 1976, s. 265 s.

¹⁶ Saarenheimo 1976, s. 266–267; densamma 2003, s. 350–353.

fördes till den enskilda jordägaren.¹⁷ Under tegskiftet delades ingärdatungan mellan hemman i byn. Som huvudskäl till motståndet har man ansett vara en djupt rotad allmän oro inför alla slags förändringar, tvivel beträffande rättmätighet vid gradering av olika jordmån och misstankar angående ståndfolkets och kronans verkliga mål och strävanden.¹⁸

Det är relativt lätt att ur källorna gräva fram bevis om motståndet; svårare är det att undersöka hur omfattande stöd de protesterande fick bland bönderna och vem som hade varit initiativtagare till startandet av storskiften. Så blir det förståeligt att man i den äldre litteraturen har lagt mera vikt på motståndet än på de flesta böndernas uppenbarligen tillmötesgående inställning till storskiftet. Motståndet förekom sällan i verkligheten och också då blott i en begränsad utsträckning. Ingenstans hade den en större, för att inte tala om avgörande, betydelse.¹⁹ Den nyare svenska forskningen har med rätta framhållit att böndernas villighet att acceptera storskiftet har varit avsevärt större än man har hittills trott.²⁰ Den nyare finska forskningen har omfattat samma tolkning.²¹ I själva verket framskred reformen efter det långsamma inledningsskedet förbluffande snabbt.²² På svenska sidan hade redan år 1769 mera än hälften av byarna i Gävleborgs län blivit delade. Mot århundradets slut tilltog farten överallt, i Finland särskilt i de västra och sydliga länen.²³ Åtminstone i ljuset av enskilda fall var det just storskiftet på 1700-talet som genomfördes relativt raskt och smärtfritt. Senare skiften på 1800-talet framkallade mera tvister och medförde längre dröjsmål.²⁴

Skiftesoperationerna ledde i praktiken likväl inte till resultat såsom reformens namn antydde: dvs. till ett stort block. Jordlotternas mängd minskade på många ställen i Sverige till endast hälften vilket naturligtvis förorsakade ägoblandningens och tegtvångets fortsättning med alla dess påstådda och hårt kritiserade nackdelar.²⁵ I Finland var framgången kanske i någon mån

¹⁷ Lehtinen – Luho 1963, s. 366–367.

¹⁸ Saarenheimo 2003, s. 350.

¹⁹ Saarenheimo 1976, s. 267.

²⁰ Olai 1983, s. 227–228; Densamma 1987, s. 108–110; Bäck 1984, s. 215 s.

²¹ Ojanperä 1999, s. 13, s. 24, fotnot 8.

²² Jmf. *Maanmittaus Suomessa 1633–1683*. Helsinki 1983, s. 26–29; Bäck 1984, s. 208; Pettersson 1983, s. 58.

²³ Heckscher 1949, s. 253–255.

²⁴ Ylikangas 1989, s. 201 s.

²⁵ Heckscher 1949, s. 256.

bättre. I vissa, visserligen få socknar kunde man uppnå bara den genomsnittliga nivån för två block per hemman. Vanligtvis förblev resultatet mera anspråklöst.²⁶ Ängstyckenas antal var överallt större än åkerstyckenas, men i skogarna lyckades man bilda omfattande enhetliga enheter för skilda hemman. Enligt den grundligaste finska forskningen förblev tegtvånget i kraft i 20 av inalles 46 byar.²⁷ I ljuset av det rådande bristfälliga forskningsläget är det sannolikt att det här resultatet i allmänhet ungefär motsvarar verkligheten. Det av Faggot betonade huvudmålet realiserades alltså endast i begränsad utsträckning.²⁸

Vid betraktande av dessa uppgifter är det ännu svårare än förr att förstå varifrån det tillmötesgående härstammade som ovan påstods karaktärisera de flesta böndernas inställning till storskiftet. Var böndernas ändamål verkligen att sträva efter en sådan intensifiering av lantbruket som förordningarna efterlyste? Det verkar uppenbart att så inte var fallet. Inom forskningen har man inte kunnat fastställa någon tydlig och obestridd ökning av skördarna eller röjningarna.²⁹ Blotta privat ägandet av jorden förmådde inte på 1700-talet att ersätta brister i kunskap och arbetskraft eller eliminera de onekliga fördelar som tegtvånget medförde för de allra svagaste delägarna i byn. Visserligen tog storskiftets ivrigaste förespråkare aldrig hänsyn till att tegskiftet, som var huvudmål i deras kritik mot lantbrukets brister, hade innehållit några positiva drag. Likväl innebar ju tegtvånget att skifteslaget odlades

”med hela byns styrka precis på samma sätt som ett enda hemman (...) Envar hade sina trädeåker på ett och samma fält och vid samma tid dessa plöjdes och såddes (...) Alt skedde [tillsammans] på sin tid, så högbergningen eller byggande av gärdesgårdar.”³⁰

För en reell effektivisering av lantbruket ”hade man behövt annat slags teknik och annat slags information, men dessa förutsättningar saknades tills vidare”, skriver Juhani Saarenheimo. En tydlig tillväxt i skördarna ägde enligt Saarenheimo rum först sent på 1800-talet, inte tidigare.³¹

²⁶ Kuusi 1914, s. 160; Lehtinen – Luho 1963, s. 366.

²⁷ Saarenheimo 2003, s. 357.

²⁸ Kuusi 1914, s. 48–49.

²⁹ Ojanperä 1999, s. 15; Saarenheimo 1976, 277–287; Arvo M. Soininen, *Vanha maataloustemme*. Helsinki 1974, s. 317.

³⁰ Ylikangas 1989, s. 218.

³¹ Saarenheimo 2003, s. 363.

Men nu tillbaka till böndernas villighet att gå med i storskiftet. Förklaringen därtill är fortfarande öppen. Tuuli Ojanperä har senast skildrat forskningsläget i Finland angående storskiftet. I sin i sig utmärkta artikel fäster hon uppmärksamheten vid den finska forskningens uppenbara knapphet vilket är överraskande med beaktande av storskiftets betydelse. Ojanperä anser att under rådande forskningsläge skulle man särskilt behöva sådana undersökningar där man via primära källor och enskilda fall försökte närma sig storskiftets regionalt starkt varierande problematik.³²

Med hänvisning till Ojanperäs ovan refererade uppfattning är det min avsikt att i det följande belysa konflikterna som i samband med storskiftets genomförande i Lappo sockens kyrkoby i Södra Österbotten uppstod mellan bönder och nybyggare. Aspiranter med olikartad social bakgrund försökte ännu under det pågående storskiftet göra intrång på byns utmark och där grunda officiellt bekräftade och registrerade nybyggen.

Grundandet av Haarakangas nybygge

Erik Johansson Kalliokoski föddes 1730 i Kauhava by som nu utgör en egen socken men som då som en relativt folkrik by hörde till Lappo förvaltningssocken. Erik Johansson ingick äktenskap 1755 med bondedotter Maria Eliasdatter Kalliokoski. Kalliokoski hemman föll Marias broder till föga; svärsonen Erik Johansson måste för sig och sin familj skaffa näring annorstädes. Dyligt förfarande var regel på orten på den tiden. Söner eller de två äldsta av dem ärvde hemmanet, ytterst sällan svärsönerna.

Erik Johansson började leta efter ett lämpligt nybygge. Han gick över Lappo å och lade märke till en torr plats på dess västra sida som låg ca två kilometer från ån och bredvid ån ängmarken som var röjd av Lappo kyrkobyns bönder, delvis redan på 1600-talet. Han gav platsen namnet Haarakangas eftersom två bäckar korsades ca en kilometer norrut därifrån. Han visste nog att Lappo bönder räknade området till kyrkobyns utmark, men förmodade själv att de inte skulle motsätta sig nybygget. Avståndet från Haarakangas till Lappo kyrkoby var mindre än två mil och avståndet till den närmaste grannen mot söder åtta och mot norr fem kilometer. Så lät han skriva en ansökan till landshövdingen för föranstaltande av en officiell syn i syfte att få tillstånd för ett vanligt nybyggerhemman.

³² Ojanperä 1999, s. 25.

I sin ansökan karakteriserade Erik Johansson den tilltänkta platsen som ”en allmän utmark”. Han ville alltså framhäva att det var fråga om kronojord, inte om kyrkobyns utmark vars kamerala natur var – det tycks han ha vetat – omtvistad. Hur som helst verkställdes den ansökte och av landshövdingen förordnade synen under ledning av Lappo sockens kronolänsman med biträde av två nämndemän den 25 september 1766. Synemännen uppskattade att det vore möjligt att röja på platsen åkermark för sex tunnland och äng för 39 skrindland. Omkring det planerade bolet fanns det enligt syneprotokollen tillräckligt skogsmark för husbehov och för nödvändiga byggnader. Som vanligt uppskattade man att nybyggaren behöver 25 friår och att de efteråt blir skattlagda för 1/6 mantal.

Det här tillvägagångssättet motsvarade rådande praxis. Synen måste verkställas om landshövdingen gav order därtill och i syneprotokollen behandlades de fakta som gjordes även här. Men detta förfarande betydde inte att synemännen eller senare häradsrätten hade bifallit själva ansökningen. Så var inte heller fallet med denna operation. Redan i samband med syneinrättningen och senare (mars 1767) vid Lappo ting, där syneprotollen presenterades, lyfte kyrkobyns bönder en häftig protest mot det tilltänkta nybygget. De utgick ifrån uppfattningen att det inte var fråga om någon ”allmän utmark” utan det gällde Lappo kyrkobyns utmark som hörde till deras skattlagda ägor. Att tillåta nybyggets grundande där var av ”höga överheten förbjuden”, i synnerhet under den pågående jorddelningen, så som ständernas ekonomideputation, som ledde skiftesverksamheten i Österbotten och som i juni 1760 höll sitt möte i Lappo, hade försäkrat dem. Dessutom vädjade bönderna av vissa praktiska skäl. Det ansökta nybygget skulle ligga alltför nära kyrkobyn och tvinga bönderna till ett mycket mödosamt hägnadsarbete eftersom deras ängmarker löpte längs åstranden gentemot den mark som enligt ansökningen skulle komma att höra till nybygget.³³

Innan länskansliet hann ta ställning till den här ansökan, hade en annan aspirant kastat sitt nät i vattnet. Den avskedade soldaten Thomas Lilja följde Erik Johanssons exempel och sökte nybyggarrättigheter för en plats vid namn Karhunvuorensyrjä. Denna plats var i närheten (mindre än en kilometer) från den plats som Erik Johansson hade valt ut åt sig. (Platsen hör nu till byn vid namn Hellanmaa.) Även mot det här initiativet slog Lappo bönderna hårt

³³ Lappo häradsrättens protokoll som börjar 6.3.1767 § 25. Södra Österbottens domsaga KO a 90, f. 238v–239. Finska Riksarkivet (framdeles FRA).

och gjorde det den här gången med en klar framgång. Landshövdingen förkastade Liljas ansökan med motiveringen att

”denna kyrkobys marck ingen nybygge kunde tillåtas, at sig nedsätta, först för det, at thenne by vore för alla des innehafvande ägor skattlagd; för det andra at de flesta hemman thervid fådt tillökning i räntan, hvarunder skogen äfven granneliga blifvit beräknad, tillika med utmarcken, som står under storskifte, och genom nybyggies anläggande therå, för byamännen skulle blifva inkräckt, samt therutinnan förordsaka oreda, och för det tredje denna by är ifrån all samfällighet med andra åtskild, och i följe deraf äger sin enskilda marck som till andra icke uplåtas kan.”³⁴

Man hade kunnat tro att landshövdingen i Österbotten Lorenz Göös hade tillbakavisat Erik Johanssons ansökan med samma argument som han hade avslagit Thomas Liljas ansökan. Så gick det emellertid inte till. I sitt beslut (2.6.1767) hävdade landshövdingen först att avståndet från det planerade nybygget Haarakangas till Lappo kyrkoby var två mil och att det omkring Haarakangas fanns ”tienligt marck för åker och äng”. Han medgav att förordningen från år 1757 förbjöd grundandet av nybyggen eller torp på skattlagd jord utan ägarnas tillstånd, men förbigick med vaga och oklara argument både de ifrågavarande förordningens föreskrifter och böndernas hänvisning till ekonomideputationens försäkringar till dem på sommaren 1760. Lorenz Göös stödde sitt för den ansökande positiva beslut på den allmänna lagen (B.B. V. Cap. §§ 2 och 3), husesynsordningen från år 1681 (§§ 9 och 13), förordningen från år 1742 om lantkulturens upphjälpande och till slut Lappo byordningens 2. och 3. paragrafer, som förpliktade de enskilda ägarna att själv omgärda sina odlingar.³⁵

Det ovannämnda tryckta kungliga brevet 18.2.1757 innebär i själva verket en nyckel till storskiftets problematik. Det finns i synnerhet på 1760- och 1770-talet ett stort antal rättegångar där bönderna försvarade sina besittningar mot den av landshövdingen ledda kolonisationsverksamheten genom att åberopa just detta kungliga brev. I brevet förbjöds med klara ord grundandet av torp och nybyggen på frälse-, skatte- och kronojord utan ägarens tillstånd. I texten påminde man ändock att rikets ständer hade som sitt enda mål att ”landet måtte blifwa upodlat och Folck-nummern ökats”. I den andan hade

³⁴ Landshövdingens beslut har inte bevarats i original. Det här citatet om dess innehåll och motivering fanns medtaget i ägodelningsrättens dom 27.9.1769. Kangas byarkiv. Landsarkiv i Vasa (framledes LAV).

³⁵ Lappo ägodelningsrättens dom 27.9.1769. Kangas byarkiv. LAV.

ägarna ”fri- och rättighet, at på hemmanens enskilte ägor och utmark uptaga och bygga Torp och Nybyggen för sine barn och anhörige, fram för främmande”. Landshövdingarna borde likväl ”med alfware och eftertryck” framhålla ägarna ”att låta upodla sin jord och mark”.³⁶

Så som man kunde notera var landshövdingens i Vasa län argumentation rentav motsatt beträffande Karhunvuorensyrjä och Haarakangas nybyggen. Motiveringarna var i båda fallen ytterst motstridiga – varför det? Orsaken är okänd. En dunkel traditionsuppgift antyder på mutor,³⁷ som dåförtiden inte var helt obekanta.³⁸ I de officiella handlingarna finns det likväl inga tecken i denna riktning.

Lappo bönder hade kunnat fortsätta sin strid genom att vädja till kammarkollegiet i Stockholm, men överraskande nog öppnades för dem en annan duglig väg att gå vidare. Den med stor framgång belönade Erik Johansson eftersträvade ytterligare vinster och ansökte hos landshövdingen om att hans hemman borde bli utsett med behövliga skogstillgångar. Det vore enligt Erik Johansson lätt att göra i samband med det ännu pågående storskiftet i Lappo. Landshövdingen var av samma mening och anmodade Erik att vända sig till den nygrundade ägodelningsrätten i Lappo. Erik Johansson handlade efter rådet och lämnade den första juni 1768 sin ansökning till rätten.

Månaderna kom och gick men Erik Johansson hörde ingenting från Lappo. När han frågade efter saken fick han underliga, undvikande svar. Först 27.9.1768 tog ägodelningsrätten den ifrågavarande ansökan till behandling. För att motivera denna fördröjning meddelades i protokollet att den sökande inte i tid hade visat i skriftlig form landshövdingen för honom positiva svar (2.6.1767) varken för byns invånare, länets lantmätare Hans Löwendahl eller kronolänsman i Lappo Martin Holm. Erik Johansson gjorde det först sent på hösten då alla skogarna redan hade blivit delade.

Ägodelningsrättens svekfulla handlande hade sina orsaker. Lappo bönder ville i samarbete med ägodelningsrätten, kronolänsmannen och länets lantmätare skjuta upp behandlingen av Erik Johanssons ansökan ända fram till det skede då skogsdelningarna och i samband med dem hela storskiftet hade förts till slut. Då skulle fasta råmärken stå i hörnen av varje hemmans skogsslott för att hindra intrång av utomstående. Det är förklaringen till dröjsmålet. I själva behandlingen gick därefter allt snabbt. Rätten nöjde sig inte bara

³⁶ Modée IV, Stockholm 1761, s. 4590–4591.

³⁷ Samuli Paulaharju, *Härmän aukeilta*. Kolmas painos. Porvoo 1947, s. 19.

³⁸ Aulis Jussi Alanen, *Etelä-Pohjanmaan historia* IV:2. Vaasa 1948, s. 44–46.

med att avvisa Erik Johanssons ansökning. Med åberopande av instruktioner som Kungl. Maj:t 2.12.1766 hade givit för inledningen av ägodelningsrätterna i Österbotten, tog domstolen under sin domsrätt även frågan huruvida grundandet av Haarakangas nybygge överhuvudtaget var berättigat och lagenligt eller icke. Rätten brydde sig inte om det faktum att landshövdingens beslut redan hade vunnit laga kraft. Detta passade bra för bönderna. På grund av förordningen från 18 februari 1757, kammarkollegiets brev till landshövdingarna den 14 februari 1766 och det faktum att storskiftet hade inletts före Erik Johanssons ursprungliga ansökan till landshövdingen, antog de närvarande bönderna att nybygget var olagligt och borde förbjudas. Dessutom – så som de uttryckligen igen påminde om – hade ekonomideputationen, som höll sitt möte i Lappo på sommaren 1760 och presenterade metoder för skiftet, bekräftat för dem att så länge storskiftet vore i gång, skulle inga nybyggen komma att tillåtas. Dessa förordningar och löften ”trodde de utgöra det kraftigaste beskyddsbref för alt intrång af främmande på theras tillhörigheter”. De anmärkte till sist på landshövdingens beslut angående Thomas Liljas ansökning eftersom landshövdingens motivering då fullständigt motsvarade deras argument. De ansåg till sist att det skydd för jordägare som fått den starkaste rättsliga bekräftelsen av överheten, ”aldrig skulle komma till fullbordan, om nybyggen utan åtenvändo skulle tillstädjas”.

Ägodelningsrätten som enligt föreskriften bestod av en ordförande och en representant från alla fyra stånden³⁹ ställde sig absolut på böndernas sida. Den godkände alla deras krav och grunder.⁴⁰ Uppmuntrade av domen gick Lappo bönderna så långt att de beslöt att förstöra och ödelägga Haarakangas nybygge. Förintelsen förverkligades omedelbart. En skara män reste till Haarakangas, slet ned timren från stugan och ladugården och forslade bort dem. Som en följd av dessa åtgärder hade Haarakangas bokförts som öde under de följande åren i de bevarade kyrkliga källorna.⁴¹

Erik Johansson gav sig av med sin familj till Kauhava till sin hustrus släktingar. Han var inte nedslagen. Han nöjde sig inte med Lappo ägodelningsrättens dom utan överklagade till kammarkollegiet i Stockholm. Kollegiet

³⁹ *Maanmittaus Suomessa 1633–1983*. Helsinki 1983, s. 22–23, 25. Ledamöterna i ägodelningsrätten var inte jurister i början. Först från och med 1775 förutsattes att ordföranden i rätten måste ha domares kompetens. Närmare Alanen 1948, s. 22, 33, 35–36, 40.

⁴⁰ Kopia av domen i Kangas byarkiv. LAV.

⁴¹ Mantalslängden från denna tid har icke bevarats.

bad först om ett utlåtande från landshövdingen i Vasa och gav (3.12.1771) därefter sitt utslag. Kollegiet upphävde den lokala ägodelningsrättens dom eftersom landshövdingens utslag

”hade redan vunnit laga kraft innan ägodelningsrätten sig med detta mål på förenämnde sätt befattat, och det i öfrigt icke tillkommit ägodelningsrätten, at härutinnan göra någon ändring”.

Landshövdingen på orten förpliktades att se till att sökande skulle bli försedda med behövlig skog tills det framdeles blev avgjort, ”huruvida kyrkobyn eller flere angränsande byar kunna bibehållas vid de ansenliga skogsrymder, som ägodelningsrätten dem tillagt”.⁴²

Det är lätt att se att juristerna i kammarkollegiet genast hade förstått varför ägodelningsrätten hade skjutit upp saken. Lika lätt kan man lägga märke till att kammarkollegiet höll för sannolikt att det i trakten fortfarande fanns ”ansenliga” skogstillgångar som även kunde räcka till för en fortsatt kolonisation.

Sverige var redan då i den mån en rättsstat att de som var missnöjda med kammarkollegiets dom inom sex månader kunde besvära sig hos Kungl. Maj:t. Det uppstod i Lappo en liten folkrörelse med syfte att skaffa rättvisa hos kungen. Den stigande trotsigheten dämpades inte fastän kammarkollegiet bara några dagar senare (14.12.1772) gav nytt bevis om sin linje. Kammarkollegiet godkände en ansökning där en avskedad soldat vid namn Jacob Hejduk bad om lov att grunda ett nybygge, kallat Ikola, i Naarasluoma by en kilometer mot norr från Haarakangas. (Naarasluoma bildade också en by i Lappo förvaltningssocken; byn täckte nuvarande Yli- och Alahärmä socknar). Hejduk hade gjort sin ansökning uppmuntrad av Erik Johanssons framgång redan år 1767, men efter många obekanta skeden i förhandlingen av saken hade landshövdingen 12.12.1770 förkastat ansökningen.⁴³ Landshövdingens argument är icke kända. Kanske hade det faktum en viss betydelse i saken att de två som misslyckades i Vasa (Lilja och Hejduk) var fattiga avskedade soldater, och den som lyckades (Erik Johansson) var en förnögen bondemåg. I alla tre fall hade byamännen lika häftigt som enhälligt motsatt sig de tillämnade nybyggena.⁴⁴

⁴² Kammarkollegiets utslag 3.12.1771. Kangas byarkiv. LAV.

⁴³ Ägodelningsrättens protokoll 22.7.1883–13.8.1783. Kyrkoarkiv i Alahärmä socken. Mikrofilm UK 55. FRA.

⁴⁴ Här hänvisar jag till en senare utkommande vidlyftigare undersökning gjord av mig.

Men tillbaka till Haarakangas nybygge. Det lyckades för kyrkobyns bönder att mobilisera alla bofasta bönder på den västra sidan av Lappo å och förena sig med en klagoskrift som riktades till kungen och i vilken alla de argument upprepades som de tidigare hade lagt fram i olika instanser. Besväret innehöll också en kopia av landhövdingens beslut där Thomas Liljas ansökning förkastades med precis samma argument med vilka de motive-
rade sin åsikt. Huvudsaken var att enligt deras syn borde ägodelningsrättens dom accepteras och grundandet av ett nybygge i Haarakangas förbjudas.

Man fick invänta kungens avgörande ända till april 1773. Då hade kungen Gustav III. lyckats att stärka sin ställning; frihetstidens statsform hade upphävts och 1772 års regeringsform hade trätt i kraft. Trots detta ställde sig kungen fullt bakom kammarkollegiets utslag. Kungen bekräftade kollegiets utslag den 26.4.1773.⁴⁵

Striden om Hellanmaa nybygge

Strax efter kungens beslut hade blivit bekant hände det som Lappo bönderna mest hade fruktat. Beslutet sporrade andra aspiranter att pröva sin lycka på samma fält där Erik Johansson Haarakangas hade fått sin triumf. I augusti 1773 hämtades en ansökning som åter angick Hellanmaa, ett befintligt område bredvid Haarakangas, till Lappo häradsrättens behandling. Den ovan nämnda avskedade soldaten Thomas Liljas son Anders Thomasson stod bakom ansökningen. Han anhöll om tillstånd för ett nybygge på orten, kallad Hellanmaanluhta (= Karhunvuorensyrjä). Thomas Lilja hade efter det att hans ansökning hade blivit tillbakavisad år 1767 nöjt sig med att ingå (7.2.1770) ett torparkontrakt med Hantula hemman i Lappo kyrkoby. Under följande år hade han röjt relativt vidlyftiga åker- och ängstycken där. Nu ville hans son Anders få tillstånd att bilda ett nybygge på torpets ägor med ett beaktansvärt tillägg i skogen omkring.

På grund av Anders Liljas ansökning hölls en av landshövdingen förordnad syn på platsen den 12 september 1773. I synen stötte Lilja om möjligt på ännu hårdare och bryskare motstånd från jordägarnas sida än Erik Haarakangas, Thomas Lilja eller Jacob Hejduk tidigare. Lappo kronolänsman Martin Holm, som utträttade synen med hjälp av två nämndemän anslöt sig

⁴⁵ Kopia av kungens beslut i Kangas byarkiv. LAV.

till böndernas kritik eftersom han också var hemmansägare i Lappo kyrkoby. Bönderna meddelade att bakom dem fanns alla bönder i socken på den västra sidan av Lappo å, alltså inte bara Lappo kyrkobys invånare. I sitt skriftliga ställningstagande, underskrivet 17.8.1773, betonade de kraftigt att de på grund av att de litade på flere kungliga förordningar där storskiftets nyttighet framhävdes, hade gått med i skiftet och år 1769 kommit med stora kostnader så långt att även alla skogar hade blivit delade för hemmanen. Därför fanns det inte mera någon utmark i Lappo kyrkoby. Hemman hade råmärken i hörnen av sina skogsstycken och ägodelningsrätten hade bekräftat delningen 1770. Så här var de enligt vissa lagparagrafer i 1772 års regeringsform (§§ 2, 40 och 52) skyddade inom sina laga rår som avskiljde deras egendom från andras egendom. ”Hwad nytta hade wij af vår kostnader,” frågade bittra bönder i sin klagoskrift:

”då alle som wilja, finge plantera nybygge hwad de behagade? Och skall icke en ny ägoblandning orsakas? Samt hwad kraft hade då flere Kongl. Förordningar, som likväl försäkra oss om rolig besittning af våra ägodelar? På sådane grunder att förtiga andre gällande skäl, betrida wij på det högsta nybyggs inrättningen å vår lagliga åtkomne ägendor, dem wij för oss ock våra barn förbehålle som orden lyda uti en Förordning.”⁴⁶

När ärendet behandlades vid Lappo häradsting den 16 november 1773, upplästes den här skrivelsen först. Därefter upprepade bönderna alla de juridiska och ändamålsenliga skäl som de hade framställt i olika instanser angående Haarakangas nybygge. Sedan utfrågades Anders Lilja hur han överhuvudtaget hade kommit på tanken att ansöka om rättigheter för ett nybygge på jordägarnas lagligt disponerade privata mark. Anders Lilja som tycks ha varit avsevärt chockerad och skrämmd svarade

”at han genom rychte i Wasa stad fått höra någon förordning vore utgiven det enhwar som wore hugad ägde tilstånd at uparbete nybygge å slike ägor som äro storskiftade, utan anseende om marcken hwarå nybygget sökes wore en skattehemmans innehafvaren tilhörigt, om ägodelningsrättens therå meddelte stadfästelse eller någon annan laglig åtgärd blifwit meddelt eller icke, och som flere andre löse personer utom svaranden hwilka dageligen sidstledne sommar hos Konungens Befallningshafwanden skola utan åtskilnad hwarest the sökt erhållit tilstånd til nybyggens utsyning, så förmodade svaranden jämväl det han som äfwen erhållit enahanda förmon, äga rättighet at förskaffa sig någon jord, hwaraf han med tiden kan hemta sig nödigt upphälle och hwarigenom til Kongl. Maj:tt och kronan äfwen förmon kan tilflyta.”

⁴⁶ Här stödde man sig på förordningen 18.2.1757.

Svaret var inte fullständigt obefogat. Landshövdingen hade låtit utbreda kopior om Kungl. Maj:ts bejakande svar på kammarkollegiets frågan, vore det möjligt att giva tillståndet att grunda nybyggen ”på de så kallade widlyftiga utmarker” till länets alla domstolar. Det här förfarandet visar att myndigheterna försökte bryta byarnas samlade och enhälliga motstånd vilket tog sin kraft av påståendet att byarna ägde sina utmarker samfällt också i det fall att dessa inte var delade mellan hemmanen. Precis så argumenterade bönderna i Naarasluoma by i rättegångar mot fyra aspiranter som år 1767 ansökte om tillstånd för nybyggen i Naarasluoma bys utmarker (i Lappo förvaltningssocken). Bönderna ansåg att kronan inte hade någon disponeringsrätt där, emedan flertalet av hemman, som samfällt ägde byns utmark, var skattehemman. Nybyggen var endast möjliga på kronojord, inte på skattejord. Kronobefallningsmannen Strömmer bestred att Naarasluoma utmark hade beaktats vid bestämmandet av hemmans skattetal. Dessutom existerade några krononybyggen i områdena. Det bevisade, betonade Strömmer att utmarken hade krononatur.⁴⁷ Det ifrågasatt kungliga svaret kunde man likväl inte tillämpa i Liljas fall, emedan Lappo kyrkobys utmark redan hade blivit delad mellan hemmanen. För att dämpa böndernas ursinne hastade Anders att tillägga att hans avsikt inte var att hålla nybygget för sig själv, fastän han mot förmodan skulle få tillstånd för det. Hans avsikt var att sälja det omedelbart till jordägarna i kyrkobyn.

I sitt utslag avvisade häradsrätten tanken att ansökningen gällde någon ”vidlyftig utmark”. Det var fråga om skattskyldig jord som efter alla nya och gamla lagrummen åtnjöt ett fullt och obegränsat ägarskydd. I synnerhet väddjade man till förordningen 18.2.1757, eftersom där bokstavligen förbjöds grundande av torp eller nybyggen utan jordägarens tillstånd på frälse-, skatte- och kronojord. Rätten ansåg att Liljas ansökning var olaglig, syftade på egen vinst och var sett till sina verkningar fördärvlig. Anders Lilja förpliktades att betala allena alla rättegångskostnader.⁴⁸

Landshövdingen förkastade Liljas ansökning. Den här rättegången förorsakade en vändpunkt i Hellanmaa bys historia. Ett krononybygge hade man grundat där, men det hade skett redan 1752. Därefter kom inga andra nybyggen. Hellanmaa, åtta kilometer lång och nu en mycket folkrik by, bestod

⁴⁷ Lappå häradsrätt 10.3.1767 §§ 45–48. Södra Österbottens domsaga KO a 90, f. 258–266. FRA.

⁴⁸ Lappo häradsrätts protokoll 16.11.1773, & 156. Södra Österbottens domsaga KO a 98, f. 1485. FRA.

långt till 1800-talet bara av torp och hemman som befolkades av yngre söner och släktingar till kyrkobyns bönder. Här ser vi påtagligt den utveckling som åstadkom det släkttorpsystem man har sagt vara typiskt för just Södra Österbotten. Från och med den här uppgörelsen skulle man i Hellanmaa endast utöva hemmansklyvning, inte mera någon egentlig nybyggesverksamhet. Man tillämpade där konkret och bokstavligt förordningen från 18.2.1757.

Förklaring till böndernas positiva inställning till storskiftet

I litteraturen framhävs allmänt att två skäl var dominerande för motiveringen av storskiftet. Man anser att syftet var att öka spannmålsproduktionen och folkmängden.⁴⁹ De båda skälen spelade utan tvivel en betydande roll i processen, men av allt att döma i synnerhet ur regeringens och låt oss säga ur centralmaktens synvinkel. Man måste fråga om vanliga bönder på den lokala nivån redan på 1700-talet var så starkt intresserade av dessa mål att de räckte till för att få dem att ställa sig välvilliga till storskiftet. Strävade de verkligen efter större produktion genom egen företagsamhet som stimulerades av privat ägande av jorden och några få jordstycken? Eller var bönderna i de byar där man inledde storskiftet så djupt berörda av behovet att öka folkmängden i riket att de av detta skäl skulle ha accepterat reformen? Jag antar för min del att det viktigaste motivet för deras positiva inställning varit något annat.

I Lappo sockens historia konstateras att nybyggarverksamheten under 1700-talet förblev relativt obetydlig. Orsaken därtill meddelas ha varit ”böndernas motstånd, eftersom de var rädda för att deras ekonomiska möjligheter härigenom förminskades”.⁵⁰ I den Svenska Österbottens historia får ärendet en grundligare skildring. Där fastställs att grundandet av nybyggen nådde sin höjdpunkt på 1750-talet.⁵¹ Landshövdingen G.A. Piper hade för sin del kraftigt försökt befrämja kolonisation och för det andra fruktade det obesuttna folket att storskiftet som förväntades börja inom den närmaste framtiden, skulle förhindra deras möjlighet att få tillstånd för nybyggen. Det var allmänt bekant att bönderna kraftigt motsatte sig de främmande aspiranternas intrång på sina utmarker som skulle avskaffas vid skiftet. Därför hastade

⁴⁹ T.ex. Bäck 1984, s. 194.

⁵⁰ Lehtinen – Luho 1963, s. 324.

⁵¹ Jmf. Bäck 1984, s. 209; Ylikangas 1989, s. 89.

man att göra ansökningen före skiftets verkställande. Lantmätaren H. H. Aspegren i Pedersöre konstaterade att böndernas motstånd avskräckte ”till jordens uppodling tjänligt och ledigt folk” som sedan ”som inhysningar draga sig fram i uselhet”. Enligt Aspegrens uppfattning vore det bättre att de obesuttna kunde ”uppodla en del av ödemarker till samhällets nytta, folkmängdens ökande och egen utkomst”.⁵²

Storskiftet anknöt sig som en del av ett reformkomplex som syftade till folkmängdens ökning. Så var fallet med rättsliga åtgärder som tillät hemmansklyvningen och torpens grundande på skatte- och kronoböndernas jord och som ledde till skapande av tabellverket 1749. Genom att förbättra människornas ekonomiska möjligheter att gifta sig och bilda familj trodde man att rikets invånarantal skulle öka. Man tog alltså från och med 1740-talet en helt ny riktning i politiken som angick arbetskraften. I stället för att genom tvångsåtgärder (så som senast i legohjonstadgan från år 1739) försöka leda det existerande arbetsfolket till manufaktur, fabriker och stora lantgods, utgick man från antagandet att ett större invånarantal skulle tillåta alla behövande att få tillräckligt med arbetskraft till sitt förfogande.⁵³ Storskiftets uppgift i den här uppställningen var att öka antalet hemman och torp och därigenom avhjälpa folkbristen.⁵⁴

Men hur är det? Hur tänkte man att storskiftet skulle befrämja kolonisationen och röjningar? Det var ju så att nybyggen endast var möjliga på kronojord och storskiftets syfte var att avskaffa alla utmarker och samfälligheten som hade bildat förutsättningen för kronans nybyggarpolitik. Före storskiftet handlade man så att myndigheterna tolkade alla utmarker, dvs. de delar av byn som icke bestod av åkrar och ängar, men lade inom byns gränser till kronojord efter sin kamerala natur. Därför kunde landshövdingarna som kronans representanter disponera den, alltså ge lov att där grunda nybyggen. Den här tolkningen kränkte böndernas uppfattning, ty de påstod att byns

⁵² *Svenska Österbottens historia III*. Vasa 1890, s. 55.

⁵³ Heikki Ylikangas, *Käennekohdat Suomen historiassa*. Neljäs painos. Juva 1993, s. 75.

⁵⁴ Haataja 1949, s. 57. Birgitta Olai förstår utvecklingen så att den mycket kraftiga befolkningstillväxten från och med frihetstidens början tvingade regeringen att leta efter medel med vilka man kunde öka spannmålsproduktionen så mycket att befolkningen kunde försörjas. Hon tolkar inte regeringens politik så att man även med storskiftet strävade efter att fortfarande öka invånarantalet och därigenom avskaffa bristen på arbetskraft. Olai 1983, s. 226; Densamma 1987, s. 108. Kalle Bäck (1984, s. 194) är av en annan mening. Han konstaterar att ”den primära målsättningen var att modernisera den svenska landsbygden för att ge utrymme åt en större befolkning.”

bönder gemensamt ägde utmarkerna. Efter deras omdöme var det samfällda ägandet också ett slag av äganderätten som uteslöt andra, och råmärkena mellan byarna var giltiga tecken för ägandet av de områden som hade inberäknats i den skatt som de betalade. Just på grund av denna tolkning innebar storskiftets inledningsskede ett skärskådande av alla slags gränser. Rågångarna angick så väl gränslinjerna mellan byarna som socknarna och ännu även länsgränserna.⁵⁵ Följden av dessa motsatta tolkningar var en häftig sammandrabbning mellan bönderna och länsstyrelserna. Landshövdingarna rättade sig efter de order som de fick från regeringen, dvs. beviljade ansökan efter ansökan helt oaktat vem som sökte tillståndet. Nästan varje gång stötte ett för den ansökande positivt beslut av landshövdingen på enhälligt motstånd från byns bönder, vilket kunde pågå som en rättslig tvist ända till kammarkollegiet och kungen. Hårda strider avskräckte dem som tänkte pröva den här vägen för att skaffa sig ett skäligt uppehälle med hjälp av nybygget. De avstod hellre än gjorde sig till föremål för bybornas bittra vrede. Det fanns sällan så hårdkokta personer som t.ex. Erik Johansson Kalliokoski från Kauhava. Här ser vi den viktigaste orsaken till trögheten i kolonisationens framåtskridande. Resultatet motsvarade inte regeringens förhoppningar.

Med tiden insåg man på regeringsnivån var problemets kärna låg. Bönderna satte sig i själva verket i allmänhet inte mot kolonisationen på byarnas utmarker och på samfälligheter. De ville bara att de själva och inte kronan skulle kunna använda bestämmanderätten i denna verksamhet. Efter det att hemmansklyvning tilläts uppkom det vanligtvis en situation där de två äldsta sönerna ärvde hemmanet. De yngre sönerna och svärsönerna var tvungna att välja en annan levnadsbana. Om de försökte bli torpare eller nybyggare på byns utmark, mötte de ett precis lika stort motstånd från byns bönder som alla andra ansökande. Lösningen fanns i förordningen från 18 februari 1757. I den försäkrades bönderna att de hade all makt att bestämma vem som skulle få torparens eller nybyggarens rättigheter inom sina lagligt bekräftade ägostycken på marken. Det måste kraftigt understrykas att den här förordningen hade haft så gott som ingen betydelse, utan det hade den egentliga förordningen om storskiftet som utgavs bara några månader senare. De båda nämnda förordningarna hänger alltså tätt ihop med varandra och bygger tillsammans den viktigaste grunden till varför bönderna inställde sig positiva till storskiftets verkställande.

⁵⁵ Alanen 1948, s. 25.

I juni 1760 hölls mötet i Lappo för att inleda storskiftet. Representanter av ekonomiedeputationen som ledde delningsverksamheten i Österbotten betonade med eftertryck två väsentliga synpunkter för bönderna. För det första skulle man inte tillåta grundande av nybyggen på byns väldiga utmarker så länge skiftet skulle pågå. För det andra kunde bönderna därefter när skiftet hade fullbordats, på grund av förordningen från 18 februari 1757, kolonisera sin egen jord med sina söner och släktingar. Det tycks vara klart att dessa båda löften avgjorde böndernas inställning. De gick med på reformen för att nu äntligen få ett effektivt hinder mot främmande besökares intrång på sina marker.

Så skedde det inte sedan. Storskiftets förverkligande blev fördröjt; det pågick tio år i Lappo. Under dessa år fick länskansliet i Vasa många nya ansökningar från människor som ville pröva sin lycka som nybyggare. Landshövdingarna vacklade i sina beslut. En gång accepterade de ansökningen, en annan gång tillbakavisade de den. Bönderna upplevde landshövdingarnas agerande, som regelbundet stöddes av kammarkollegiet, som ett brott mot de löften som hade givits dem då när man ville övertala dem att gå med på storskiftet.

När man förstår reformen så här försvinner svårigheten att begripa varför bönderna var emot strävanden att samla tegarna till ett enda stort block och varför de godkände tegtvångets fortlöpande. Att minska ägoblandningen spelade givetvis en viktig roll även för dem men var inte det viktigaste.⁵⁶ Helt väsentlig var frågan om bestämmanderätten över byns utmarker. Den avgjorde böndernas inställning.

Den ovan skildrade spänningen mellan bönderna och myndigheterna pågick ända fram till år 1775 då den fick sin lösning. I förordningen från det nämnda året stadgades en maximal storlek för hemmanen, 600 hektar. Slutarealen i skifteslaget förblev som kronojord under landshövdingarnas bestämmanderätt.⁵⁷ Avgörandet gav kraft åt kronans kolonisationspolitik.

Hur duglig är den i den här artikeln formulerade förklaringen att tillämpas i andra delar av riket? Det har ofta betonats att skiftesförhållandena och således delägarnas beteende och attityder var starkt varierande i de olika delarna

⁵⁶ Kalle Bäck (1984, s. 195) har ansett att "ett storskifte på gemensamma utmarken kunde i skogsbygden framstå som väl så nödvändigt som ett inägorskiften". Enligt hans tolkning var urmarkens odling mycket viktig för bönderna. Han tar inte upp frågan om utmarkens äganderätt och dess betydelse för kolonisationen.

⁵⁷ Alanen 1948, s. 41.

Heikki Ylikangas

av landet. Jag förmodar för min del att frågan om ägandet av byarnas utmarker spelade en mycket viktig roll överallt i skogstrakterna och överhuvudtaget där kronan hade utövat samma kolonisationspolitik som var fallet i Österbotten. Så var fallet dessutom inte endast i Sverige. Ägoblandningen och tegtvånget som hade huvudvikten i Jacob Faggots resonemang hade inte den största betydelsen när man i många europeiska länder på 1700-talet eller redan tidigare vidtog statliga åtgärder för att reglera jordägandet. Överallt var det första målet i början att avskaffa samfällt ägda utmarker och samhälligheter. Först senare eller efter det samfällt ägda marker hade blivit delade trädde delningen av åkerjord och ängmarker i förgrunden.

Summa summarum: storskiftets egentliga drivkraft var inte ägoblandningen och tegtvånget så som man ganska allmänt har trott. Dess starkaste drivkraft på 1700-talet var frågan om ägandet av utmarker och samhälligheter. Storskiftet betydde inte heller något påtagligt steg mot marknadsekonomi. Mera marknadspolitiska element var inkluderade i liberaliseringen av arbetskraftspolitiken.